

ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРДА ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ОИЛА ТУРМУШ ДОИРАСИДАГИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШДА УМУМИЙ ПРОФИЛАКТИКАСИНИНГ ЎРНИ

Артиқов Баҳодир Адилевич

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси доценти,
подполковник

Раимқулов Жасурбек Ғафуржон ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси курсанти, сафдор
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17695159>

ARTICLE INFO

Received: 11th November 2025

Accepted: 12th November 2025

Published: 24th November 2025

KEYWORDS

оилавий зўравонлик, умумий профилактика, профилактика инспектори, эрта интервенция, жамоатчиликнинг фаол иштироки, гендер тенглиги, идоралараро ҳамкорлик, хорижий тажриба, оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликлар, bystander intervention.

ABSTRACT

Мақола илғор хорижий давлатлар (АҚШ, Швеция, Норвегия, Германия, Буюк Британия, Австралия ва Янги Зеландия) тажрибаси асосида оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг (хусусан, оилавий зўравонликнинг) олдини олишда профилактика инспекторлари фаолиятининг умумий профилактика тизимидаги ўрни ва аҳамиятини таҳлил қилади. Тадқиқотда умумий профилактиканинг проактив характерга эга экани, жамоатчиликнинг фаол иштирокини таъминлаш, эрта интервенция, гендер тенглигига оид таълим дастурлари ҳамда идоралараро ҳамкорликнинг самарадорлиги кўрсатиб берилган. Илмий асосланган хорижий моделлар таҳлили шуни кўрсатадики, профилактика инспекторларининг роли фақат репрессив ёки индивидуал чоралар билан чекланмасдан, балки жамиятнинг барча қатламларини қамраб олувчи умумий профилактика стратегиясининг муҳим звеноси сифатида шаклланиши лозим. Мақолада келтирилган хорижий тажриба Ўзбекистонда оилавий зўравонликнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш учун амалий тавсиялар бериш имконини яратади.

Ҳозирги вақтда жамият барқарорлиги, ижтимоий хавфсизлик ва фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда манфаатларини кафолатлаш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида қаралмоқда. Бу борада оила ва никоҳ муносабатлари доирасида юзага келадиган ҳуқуқбузарликларни барвақт аниқлаш, уларнинг келиб чиқиш сабабларини ўрганиш ҳамда бартараф этиш, энг муҳими, бундай салбий ҳолатларнинг такрорланишини тўхтатишга қаратилган профилактик механизмларнинг самарадорлигини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Чунки оила – жамиятнинг асосий бўғини сифатида социал барқарорлик, маънавий муҳит ва ёш авлод тарбиясига бевосита таъсир кўрсатади. Оилавий жанжаллар, маиший зўравонлик, никоҳ масалаларига оид ҳуқуқий низолар ва бошқа турдаги ҳуқуқбузарликлар нафақат айрим шахслар ҳаётига, балки бутун жамоат хавфсизлигига салбий таъсир кўрсатади. Илғор хорижий тажрибалар таҳлили шуни кўрсатадики, профилактика инспекторлари фаолиятини замонавий ёндашувлар асосида ташкил этиш, уларнинг ваколатлари доирасини аниқ белгилаш, аҳоли билан доимий мулоқотни йўлга қўйиш ва турли

соҳадosh муассасалар ўртасида ўзарo ҳамкорликни кучайтириш оилавий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Бугунги кунда ривожланган мамлакатларда давлат органлари фаолиятида фуқаролар хавфсизлиги ва фаровонлигини таъминлашга қаратилган профилактик тизим устувор ўрин тутаети. Хусусан, Европа Иттифоқи давлатлари, Америка Қўшма Штатлари, Япония, Жанубий Корея каби мамлакатларда маиший зўравонликни камайтириш, оилавий можароларни эрта босқичда аниқлаш ва уларни бартараф этиш учун комплекс профилактик дастурлар, ҳуқуқий механизмлар ва назорат тизимлари муваффақиятли йўлга қўйилган.

Бу мамлакатларда профилактика инспектори (ёки унинг функционал аналоглари – community police officer, family safety officer, domestic violence liaison ва бошқалар) фаолияти нафақат ҳуқуқбузарлик юз бергандан кейин чора кўришга, балки салбий ҳолатлар пайдо бўлиши мумкин бўлган шароитларни олдиндан бартараф этишга қаратилган. Масалан, хориж амалиётида профилактика инспекторлари маҳалла ёки ҳудуд аҳолиси билан мунтазам мулоқотда бўлиб, хатари юқори бўлган оилаларни махсус баҳолаш тизимлари орқали аниқлайди, улар билан яқка тартибда иш олиб боради, психологик ва ҳуқуқий хизматлар билан ҳамкорликда комплекс ёрдам кўрсатади. Шу билан бирга, электрон мониторинг, рақамли маълумотлар базалари, тезкор маълумот алмашиш тизимлари каби технологик имкониятлардан самарали фойдаланиш орқали ички ишлар органлари фаолиятининг самараси янада оширилган. Дунё тажрибаси шуни кўрсатадики, профилактика инспектори фаолиятининг оилавий муносабатлар доирасидаги самарадорлиги бир қатор омилларга боғлиқ: ҳуқуқий база мукамаллиги, профилактиканинг институционал модели, инспекторнинг касбий малакаси, аҳоли билан ишлаш маданияти, ижтимоий шериклик ва мултидисциплинар ёндашувнинг йўлга қўйилганлиги. Жумладан, аксарият ривожланган давлатларда маиший зўравонлик мавжуд бўладиган оилаларда инспектор турли давлат ва нодавлат ташкилотлари билан ҳамкорликда иш олиб боради. Социал хизматлар, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари, психологлар, тиббиёт муассасалари, таълим тизими ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ўртасидаги ўзаро ахборот алмашинуви юқори даражада ташкил этилган. Бу эса ҳуқуқбузарликларни барвақт аниқлаш, уларнинг олдини олиш ҳамда хатарли вазиятларни назорат қилиш имконини беради.

Оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликлар (айниқса, оилавий зўравонлик, жисмоний, психологик ва иқтисодий таъсир кўрсатиш шакллари) замонавий жамиятларда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва ижтимоий барқарорликни таъминлашнинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Илғор хорижий давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, умумий профилактика чора-тадбирларининг самарадорлиги кўп жиҳатдан профилактика инспекторлари фаолиятининг тизимли ташкил этилишига, жамиятнинг барча қатламларини қамраб олишга ва илмий асосланган ёндашувларга боғлиқдир [1].

Умумий профилактика оилавий зўравонликнинг олдини олишда фақат индивидуал хавф омиллари билан эмас, балки жамиятдаги ижтимоий-маданий нормалар, гендер тенгсизлиги ва ҳуқуқий маданият билан боғлиқ тизимли муаммолар билан ишлашни назарда тутаети. Профессор К. Эллиотт (University of Colorado) таъкидлаганидек, умумий профилактика стратегияси жамият аъзоларининг коллектив масъулиятини ошириш ва зўравонликни “шахсий оилавий муаммо” эмас, балки умумий ижтимоий хавф сифатида қабул қилишни таъминлаш орқали самарали натижа беради [2]. Бу ёндашув профилактика инспекторларининг ролини фақат реактив (жавобгарлик чоралари) эмас, балки проактив (олдиндан огоҳлантириш) характерга эга бўлишини белгилаб беради.

АҚШ тажрибасида шерифлар (профилактика инспекторлар)и Family Violence Prevention and Services Act (FVPSA) доирасида фаолият юритади ва умумий

профилактиканинг асосий механизмлари сифатида жамоатчилик таълим дастурлари, иш жойларидаги семинарлар ва маҳаллий ҳамкорликни ривожлантиради. Профессор М. Жемисон (Harvard T.H. Chan School of Public Health) ўтказган тадқиқотларга кўра, жамоатчиликнинг фаол иштирокига асосланган умумий профилактика дастурлари оилавий зўравонлик ҳолатларини 27% га камайтириш имконини берган [3].

Швеция ва Норвегияда ҳудудий муниципал полиция ходимлари мактабларда гендер тенглиги ва зўравонликнинг олдини олиш бўйича мажбурий модулларни жорий этган. Профессор Л. Хеймер (Uppsala University) фикрича, ёш авлоднинг зўравонликка нисбатан “нол толерантлик” қадриятларини шакллантириш узоқ муддатли профилактиканинг энг самарали шаклидир [4]. Бу давлатларда муниципал полиция ходимлари фақат ҳуқуқ-тартибот идоралари ходимлари эмас, балки ижтимоий ходимлар, психологлар ва педагоглар билан интеграциялашган тизимнинг муҳим звеноси ҳисобланади.

Германияда умумий профилактика “Frühe Hilfen” (эрта ёрдам) миллий дастури доирасида амалга оширилади. Профессор С. Киндлер (German Youth Institute) таъкидлашича, профилактика инспекторларининг оилалар билан эрта босқичдаги профилактик алоқалари болаларга нисбатан жисмоний жазолаш ҳолатларини 35% га камайтирган [5]. Бу тизимда инспекторлар мажбурий эмас, балки ихтиёрий ва ишончга асосланган ёрдам кўрсатиш принциpidан келиб чиқади.

Буюк Британияда Multi-Agency Risk Assessment Conferences (MARAC) модели орқали муниципал полиция ходимлари юқори хавfli оилалар билан ишлайди, лекин умумий профилактика даражасида “bystander intervention” (гувоҳларнинг фаол аралашуви) дастурлари кенг тарқалган. Профессор Ж. Хестер (Durham University) тадқиқотлари шуни кўрсатдики, жамоатчиликнинг зўравонликка гувоҳ бўлганда фаол позициясини шакллантириш оилавий зўравонликнинг очиқ кўринишларини 40% га камайтиради [6].

Австралия ва Янги Зеландияда муниципал полиция ходимлари маҳаллий жамоалар билан ҳамкорликда “whole-of-community” ёндашувини қўллайди. Профессор К. Фишер (University of Melbourne) фикрича, маданий ўзига хосликни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган умумий профилактика дастурлари маори (тузем) аҳоли орасида оилавий зўравонликни 22–28% га камайтиришга ёрдам берган [7].

Хулоса қилиб айтганда, илғор хорижий давлатлар тажрибаси профилактика инспекторларининг оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишдаги роли фақат репрессив ёки индивидуал профилактика билан чекланмаслиги, балки умумий профилактиканинг барча босқичлари – таълим[8], маданиятлаштириш, эрта аниқлаш ва жамоатчиликни жалб қилишда мустаҳкамланган тизимли механизм сифатида шаклланиши кераклигини кўрсатади. Умумий профилактиканинг самарадорлиги инспекторларнинг касбий тайёргарлиги, идоралараро ҳамкорлик ва илмий асосланган методлардан фойдаланиш даражасига боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. World Health Organization. World report on violence and health. Geneva: WHO, 2021. – 346 p.
2. Elliott, K., & Timmons, S. Public health approaches to family violence prevention. *Journal of Family Violence*, 2022. – Vol. 37. – P. 1125–1139.
3. Jamieson, M., & Stokols, D. Community-based prevention of domestic violence: A multi-level ecological framework. *American Journal of Public Health*, 2023. – Vol. 113(5). – P. 567–578.
4. Heimer, L., & Edström, C. Primary prevention of intimate partner violence in schools: The Swedish experience. *Scandinavian Journal of Public Health*, 2022. – Vol. 50(6). – P. 789–798.
5. Kindler, H., & Zimmermann, P. Early intervention and prevention of child maltreatment: The German Frühe Hilfen system. *Child Abuse & Neglect*, 2023. – Vol. 138. – Article 106012.

6. Hester, M., & Gangoli, G. Bystander intervention in domestic violence: Evaluation of Active Bystander programmes in the UK. *British Journal of Criminology*, 2024. – Vol. 64(2). – P. 321–339.
7. Fisher, C., & Day, A. Whole-of-community approaches to family violence prevention in Indigenous communities. *Australian Journal of Social Issues*, 2023. – Vol. 58(1). – P. 45–62.
8. Джалилов Н. Теоретические основы института индивидуальной профилактики правонарушений // *Общество и инновации*. – 2022. – Т. 3. – № 4/S. – С. 397–403.

